

Svjetlo svijeta – vraćanje povijesnog značaja kanonskom pravu

WIM DECOCK

Sažetak Gledajući s povijesnog stajališta, kanonski pravници su dali ključni doprinos razvoju pravnih kultura diljem svijeta. Vođeni duhovnom željom za izgradnjom nove pravne kulture zasnovane na ruševinama rimskih prethodnika, ali i prožetom kršćanskim vrijednostima, s neutaživom 'glađu' za djelovanjem, naročito u razdoblju od gregorijanske reforme, pa sve do Tridentskog sabora, kanonski pravници su ostavili traga u svim sferama života. Njihov cilj je bio stvoriti pravnu kulturu, dovoljno prilagodljivu da se nosi sa svim složenostima života, ali i dovoljno strogu da izbjegne ometanje mira. Htjeli su unaprijediti model pravnog sustava koji bi mogao postati svjetlo svijeta i sol zemlje, u čemu su i uspjeli. U ovom članku će se raspravljati o tri pitanja kojima su se bavili crkveni pravници i o kojima su imali što za reći svijetu: o milosti i pravdi, o posredovanju i sporovima te o zaštiti ljudskih prava.

S engleskog jezika preveo
Dalibor Milas

Wim Decock
Rue de Rotterdam 11
4000 Liège (Belgium)
Wim.Decock@law.kuleuven.be

Wim Decock (1983.) je studirao klasičnu filologiju i pravo na sveučilištima u Leuvenu i Gentu u Belgiji. Doktorirao je 2011. godine na sveučilištu u Leuvenu i Rimu s disertacijom o moralnim teološkim korijenima modernog ugovornog prava. Njegov je rad dobio nekoliko nagrada, uključujući nagradu 'Heinz-Maier-Leibnitz' od German Research Foundation. Od 2014. godine, on je profesor zadužen za istraživanja u Zavodu rimskog prava i pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Leuvenu, gdje predaje više predmeta o povijesti kanonskoga prava i crkvenog latinskog jezika na Fakultetu crkvenog prava.

I. Uvod

Tijekom razdoblja od više od petsto godina, kanonski pravници su duboko utjecali na razvoj pravnih kultura sve od Skandinavije, preko srednje Europe pa do obiju Amerika. Štoviše, imali su toliko utjecaja na razvoj da je veliki nje-mački pravnik Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) u svom 'System des heutigen römischen Rechts' (op. prev. Sustav modernog rimskog prava) primijetio da su svi naši pravni akti, koliko god izgledali neprijateljski i čudni, nadahnuti kršćanskim pogledom na život. Bilo da je riječ o obveznom ili obiteljskom pravu, pravu javnog upravljanja ili procesnom pravu, pravu društava ili kaznenom pravu – svi oni neka od svojih temeljnih načela duguju načelima kanonskog prava iz kasnog srednjeg vijeka ili rane moderne¹. Kanonski pravници se nisu zadovoljili samo postavljanjem pravnih akta vezanih za unutarnje djelovanje Crkve, posebice u onih pet stoljeća između gregorijanske reforme i Tridentskog sabora, već su, vođeni duhovnom željom za izgradnjom nove pravne kulture zasnovane na ruševinama rimskih prethodnika, ali i prožetom kršćanskim vrijednostima, proširili djelovanje i na ostale sfere društva. Njihov cilj je bio stvoriti pravnu kulturu, dovoljno prilagodljivu da se nosi sa svim složenostima života, ali i dovoljno snažnu da izbjegne ometanje mira. Htjeli su unaprijediti model pravnog sustava koji bi mogao postati svjetlo svijeta. Stručnjaci su istraživali ulogu kanonskog prava u oblikovanju suvremenih pravnih sustava te njegovu povijesnu važnost.² U ovom članku će se raspravljati o tri pitanja kojima su se bavili kanonski pravници i o kojima su imali štošta za reći svijetu: o milosti i pravdi, o posredovanju i sporovima te o zaštiti ljudskih prava.

- 1 Richard H. Helmholz, *The Spirit of Classical Canon Law*, Athens Ga., University of Georgia Press, 1996.
- 2 Jedan od primjera iz beskrajno dugog popisa dobre literature je serija *Der Einfluss der Kanonistik auf die Europäische Rechtskultur*, koju su uredili Orazio Condorelli, Franck Roumy i Mathias Schmoekkel, objavljena u Tübingenu 2009. godine.

2. Milost i pravda

Papa Franjo je 2015. godine svojim upečatljivim motuproprijem, kojim se razmatralo crkveno pravo u bračnim sporovima, predstavio Krista kao 'milosrdnog suca' (*mitis iudex*). Međutim, osim kao lijepa predodžba, motuproprij je različito dočekan u javnosti. Iako i sam donosi da previše pravde može dovesti do nepravde, stručnjaci su se nadovezali na to i upozorili da previše milosti može dovesti do istih neželjenih posljedica. Jasno da je za ljudska bića, koja se nalaze u stanju u kojem su se nalazili i Adam i Eva nakon izгона iz raja, pronalazak ravnoteže između traženja pravde i pokazivanja milosti težak zadatak. To je već bio slučaj u doba crkvene reforme u jedanaestom stoljeću. Rimski biskupi, kao i papa Grgur VII. (1073–1085) su se nastojali boriti protiv nedoličnog ponašanja svećenstva i sukoba sa svjetovnom vlasti tako što su pokrenuli obnovu crkvenih struktura i kršćanske doktrine.³ Zapravo, u mnogim kršćanskim zajednicama na prijelazu tisućljeća, podmitljivost crkvenih službi više je bila pravilo nego izuzetak od pravila. Gregorijanskim reformatorima je bila potrebna čvrsta reakcija utemeljena na vladavini pravde da obrane slobodu Crkve i nametnu strogu disciplinu među svojim svećenstvom, ali pitanje je bilo u kojoj su mjeri mogli biti strogi u procesuiranju grijeha hereze? Ne bi li se kršćani trebali suzdržati od prosuđivanja, kako ne bi trebali suditi (Mt 7, 1)? Ne bi li kršćani trebali biti milosrdni kao njihov Otac (Lk 6, 36)? Ne bi li oni trebali pjevati hvalospjeve o milosrđu umjesto o pravdi (Ps 100,1)? Vrlo teško je izabrati između prihvaćanja ili kažnjavanja grešnog ponašanja, pogotovo ako ga je počinio netko od svećenika. To zahtijeva posebnu diskreciju i trajnu uravnoteženost. Značajno je to da su kanonski pravници bili ti koji su prvi dali intelektualni okvir za rješavanje ovog teškog pitanja. Jedan od njih bio je Alger od Liègea, kanonski pravnik, rođen oko 1060. godine i koji je bio aktivan u kneževini-biskupiji Liège, autor rasprave 'O milosti i pravdi' (*De Misericordia et Iustitia*,

3 Uta-Renate Blumenthal, *Papal Reform and Canon Law in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Aldershot, Ashgate, 1998.

u daljnjem tekstu: DMI), napisanoj negdje između 1095. i 1121. godine, prije Gracijanovog Dekreta.⁴ Nesigurnost oko Algerova života bila je u suprotnosti sa sigurnošću o kvaliteti njegova rada. Lokalni spor između reformatora i knez-biskupa Otberta, koji je stekao biskupske posjede simonijom (kupovinom crkvenih prostorija i titula), a ne zakonitim izborom, činio je osnovu na kojem je Alger razvio svoje argumente o milosrđu i pravедnosti. Njegov rad je ipak prelazio uske granice lokalnog spora, više nudeći apstraktno razmišljanje o napetosti između izbora prihvaćanja ili kažnjavanja grešnog ponašanja kršćana. Zagovornik gregorijanske reforme, Alger od Liègea je bio svjestan nužnosti za strogom provedbom crkvenih pravila. Izvukavši iz pisma pape Grgura I. (590–604) da Crkva u upravljanju mora pažljivo izmjenjivati primjenu pravde i pokazivanje milosti, on tu misao uzima sebi kao misao vodilju. Snaga pravila kanonskog prava varira, ovisno o situaciji, pa se tako, po njemu, obećanja ne moraju održati ako će dovesti do nemoralnih djela. Vođen tom logikom, ni kazna ne treba biti izvršena istom strogošću. Simonijski svećenici tj. oni svećenici koji su došli na dužnost kupovinom iste, zaslužuju stroži tretman od svećenstva koje se prepušta seksualno lošem ponašanju. Čak i oko kažnjavanja simonijskih svećenika se mora strpjeti kad god stroga primjena pravde prijeti jedinstvu i miru Crkve te se zbog tog jedinstva i mira u Crkvi i zlo mora ponekad tolerirati. 'Propisi kanonskog prava moraju biti djelomično prilagođeni ili ponekad potpuno izostavljeni s obzirom na vrijeme, osobe i okolnosti', tvrdi Alger (DMI I, 6). Ovom izjavom, Alger od Liègea je postavio temeljno obilježje svome pozivu. To davanje prednosti empirijskim okolnostima nad apstraktnim principima, ljudima a ne pravnom sustavu, milosrđu a ne pravdi stručnjaci su nazvali

4 Robert Kretzschmar, *Alger von Lüttichs Traktat 'De misericordia et iustitia': Ein kanonischer Konkordanzversuch aus der Zeit des Investiturstreits. Untersuchungen und Edition*, Sigmaringen, Jan Thorbecke, 1985., str. 27. Reference na Algerov rad temeljene su na Kretzschmarovom izdanju.

‘instrumentalnom naravi’⁵ ili ‘prilagodljivošću’⁶ kanonskog prava. Dakle, od samog početka, kanonski pravници su bili majstori u smanjivanju napetosti između važnih načela i praktičnih okolnosti. Budući da su se bavili milošću, pojednostavljen i nefleksibilan pristup zakonskim propisima ostao je stran njihovom načinu rada. Postojao je samo rizik od samovolje pošto se kanonsko pravo nalazilo u rukama nekolicine istaknutih znanstvenika na sveučilištima diljem Europe, čija su se mišljenja mogla razlikovati, ali nisu smjeli pasti na testu razuma ili autoriteta. Osim toga, kroz primjenu dogmatskih metoda, kanonski pravници su se bavili neprestanim nastojanjima da se pomire suprotna stajališta⁷. Osim *doctores utriusque iuris*, tj. stručnjaka građanskog i kanonskog prava, Crkva se oslanjala i na vrlo obrazovane suce koji bi odlučivali o pravdi u konkretnim slučajevima. Spas duša i pravičnost, ali i osjetljivost na trenutne okolnosti, povijesni kontekst i ljudske potrebe, a ne strogo provođenje zakona i primjena apstraktnih pravila bili su krajnji kriterij za prosudbu kojeg su zahtijevali od funkcije sudaca.

3. Posredovanje i sporovi

Ako milost ne uspije u ispravljanju zla, potrebno je pribjeći provođenju strožih mehanizama. I doista, jedan od glavnih doprinosa kanonskoga prava u zapadnim pravnim sustavima je taj da je definirao civilizirane načine pomoću kojih se može suditi i kažnjavati. Donijeli su određene postupke čije se zapovijedi moraju poštovati. Alger od Liègea objašnjava (DMI II, 30): ‘Zapovijedi su vrlo važne za Crkvu. Djela ili riječi su isprazni i nevažeci, osim ako su oni učinjeni ili izgovoreni

- 5 Paolo Grossi, ‘Diritto canonico e cultura giuridica’, u: Carlo Fantappiè (ed.), *Paolo Grossi. Scritti canonistici*, Milan, Giuffrè, 2013., str. 229–245.
- 6 Joaquín Sedano, ‘Codificación y renovación metodológica en el Derecho canónico actual’, *Ius Canonicum* 54 (2014), str. 819–842 (837).
- 7 Stephan Kuttner, *Harmony from Dissonance. An Interpretation of Medieval Canon Law*, Latrobe, Archabbey Press, 1960.

u skladu s pravilima reda.’ Slijedeći upute iz Novog zavjeta (Mt 18, 15–17 i 1Kor 6, 1–6), kanonski pravници su poticali kršćane prvo na sporazumni dogovor, zatim da traže posrednika ili suca u zajednici ako sporazumni dogovor ne uspije, a crkveni sud da im bude tek posljednje rješenje. Čak i ako dođe do crkvenog suda, shvaćanje kanonskog prava se drži toga da bi sudac trebao biti samo posrednik u slučaju. Po uzoru na Krista, sudac bi trebao biti onaj tko donosi mir i suglasje, a prema srednjovjekovnom kanonskom pravu, sudac bi trebao promicati ljudskost, biti onaj tko traži nepristrano rješenje i bori se za mirenje između stranaka.⁸

Još od početka gregorijanske reforme, u središtu interesa kanonskog prava je bilo razvijanje zakonika za rješavanje sporova.⁹ Kanonskim pravnicima nije toliko bilo stalo do kvalitete postupaka provedbe pravde koliko im je stalo do razvoja materijalne norme kojom izražavaju kršćansku ideju pravde. Na primjer, oni su detaljno razradili sofisticirana pravila o vrstama dokaza koji se mogu prihvatiti na sudu s ciljem da se uspostavi istina, a uveli su i žalbene postupke da jamče kontrolu nad neravnopravnim sudačkim kaznama. Posebne ovlasti dodijeljene su sucima koje je krasila vrlina da brinu o interesu slabijih stranaka, a posebno takozvanim ‘nesretnim pojedincima’, tj. udovicama ili sirotinji. U stvari, kanonski pravници su time što su se zalagali za mirno rješavanje sporova postavili temelje procesnih zakona kod zapadnih naroda. Kombinirajući rimske pravne tekstove i kršćanske vrijednosti, kanonski pravници su razvili takozvani ‘Rimsko-kanonski poslovnik’, opisan u stotinama rasprava o zakonskim procedurama.¹⁰ Poznati primjer je ‘Ogledalo za suce’ kojeg je objavio francuski kanonski

- 8 Vidi, npr. srednjovjekovne rječnike *Ex parte tua* i *Ad componendum to Liber Extra* 1,36,11.
- 9 Johannes Fried, ‘Die römische Kurie und die Anfänge der Prozessliteratur’, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, 59 (1973.), str. 151–174.
- 10 Wiesław Litewski, *Der römisch-kanonische Zivilprozess nach den älteren ordines iudicarii*, Krakow, Jagiellonian University Press, 1999., 2. vol.; Bruce C. Brasington, *Order in the Court. Medieval Procedural Treatises in Translation*, Leiden-Boston, Brill, 2016.

pravnik Guillaume Durand (1230–1296). Njihova briga za pravila sudskog procesa dovela je kanonske pravnike do toga da su načinili povijesni doprinos proceduralnoj pravičnosti što je jedan od obilježja modernih pravnih sustava. U radovima kanonskih pravnika iz kasnog srednjovjekovlja, kao što je Johannes Monachus (1250–1313), pravo optuženika da bude pozvan i saslušan prije nego što mu se izrekne ikakva osuda je postalo temeljno procesno pravo okrivljenika.¹¹ U početku, kanonski pravnici opravdavaju temeljni element 'ordo iudiciarius' tako što se pozivaju na način na koji je Bog pozvao Adama nakon što je počinio loše djelo i jeo sa stabla dobra i zla te ga pitao gdje je bio (Post 3,9: 'Adam, ubi es?'). Tako je i Adam mogao polagati račune za svoje ponašanje. Samim time bi i suci trebali dati priliku okrivljeniku da polaže račune u vezi čega ga se tereti. Kada je bilo pitanje gnjusnih i zloglasnih zločina, često su se radile iznimke ovom pravilu. Sve se to promijenilo onda kada Monachus prebacuje naglasak s argumenata iz Biblije na građanske zakone, tvrdeći da poziv na sud dolazi od građanskog prava, tako da se ni jedno ljudsko tijelo, čak ni papa, nemaju pravo uplitati u to. Štoviše, Monachus je prvi formulirao načelo da se 'svaka osoba smatra nevinom dok joj se ne dokaže krivnja.'¹² Da istaknu prirodu pretpostavke nevinosti, kanonski pravnici su izjavljivali da čak i Bog mora dati vragu njegov dan na sudu. Tijekom tog vremena, privrženost kanonskom pravu i poštivanju načela propisanog postupka navelo je kanonske pravnike na sumnju u opravdanost sankcija bez suđenja. Od posebnog interesa bila je debata Francisca Suareza (1548–1617) o crkvenim sankcijama, jedna od najopsežnijih rasprava o kaznenom pravu Crkve u ranom modernom razdoblju. On je objasnio da se crkvene sankcije mogu izreći na dva načina: sudskom kaznom ili pukim kršenjem pravila samim po sebi, čime se testira razlika između kazne *ferendae sententiae* i *latae*

11 Kenneth Pennington, 'Innocent Until Proven Guilty: The Origins of a Legal Maxim', u: Patricia Dugan (ed.), *The Penal Process and the Protection of Rights in Canon Law*, Montréal, Wilson & Lafleur, 2005., str. 45–66.

12 Walter Ullmann, 'The Defence of the Accused in the Medieval Inquisition', *The Irish Ecclesiastical Record* 73 (1950), str. 481–489.

sententiae – ekskomunikacije ili unaprijed određene kazne (vidi kanon 1314 CIC 1983). Međutim, Suárez plaho tvrdi da 'bismo se s pravom mogli pitati kako je moguće da kaznu izriče sam zakon', pogotovo jer 'nitko ne može biti s pravom kažnjen sve dok nisu saslušani i optužba i obrana.'¹³ Drugim riječima, kanonski pravnici bili su svjesni napetosti između propisanih postupaka s jedne strane te unaprijed izrečenih sankcija s druge strane, ali oni su tada bili mnogo tolerantniji prema tim nejasnoćama nego što su to današnji sekularni pravni sustavi.

4. Zaštita ljudskih prava i dostojanstva

Pokretačka uloga kanonskih pravnika u promicanju pravne kulture temeljene na poštivanju prava pojedinca i ljudskog dostojanstva ne vidi se samo kroz njihovu brigu o procesnim pravilima. To je još očitije u ranim modernim raspravama o pravima domorodačkih naroda koji su uslijedili nakon otkrića Amerike 1492. godine. Teolozi i kanonski pravnici sa sveučilišta u Salamanci i Coimbri osobito su pridonijeli razvoju prava tijekom šesnaestog stoljeća polaganjem temelja pravnom poretku u kojem prava pojedinca proizlaze prvenstveno iz njihove prirode ljudskih bića, a ne iz njihove pripadnosti određenoj državi ili određenom religijskom sustavu vjerovanja.¹⁴ Poznata je obrana ljudskog dostojanstva urođeničkih naroda koji žive u španjolskim prekomorskim kolonijama Bartolomea de Las Casasa (1566), te obrana prava nekršćana da posjeduju zemlju i ustanove vlastite političke institucije.¹⁵ Tijekom poznatog spora u Valladolidu (1550–1551) napao je Juana Ginesa de Sepulvedu i njegovo

13 Francisco Suárez, *De censuris*, dio. 1, br. 6, u: C. Berton (ur.), *Francisci Suárez Opera omnia*, Paris, Vivès, 1861, izd. 23.1, str. 33–34.

14 Felix Hafner, Adrian Loretan i Christoph Spenlé, 'Naturrecht und Menschenrecht. Der Beitrag der Spanischen Spätscholastik zur Entwicklung der Menschenrechte', u Frank Grunert i Kurt Seelmann (eds.), *Die Ordnung der Praxis. Neue Studien zur Spanischen Spätscholastik*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2001, str. 123–153.

15 Mauricio Beuchot, *Los fundamentos de los derechos humanos en Bartolomé de las Casas*, Barcelona-Santafé de Bogotá, Anthropos-Siglo del Hombre, 1994.

gledište da su ti ljudi, po prirodi, inferiorna ljudska bića. Las Casas je prokazao nelegitimnu narav španjolskog osvajanja i u praksi otkrio i osudio kršenje ljudskog dostojanstva. Bilo bi pretjerano reći da su ljudska prava u dvadeset i prvom stoljeću izravna ostavština kanonskog prava. Moderne deklaracije o ljudskim pravima su nezamislive bez odgovora Ujedinjenih naroda na zločine iz Drugog svjetskog rata. Također je važno podsjetiti da su, u povijesnom kontekstu u kojem se hijerarhija, status i nejednakost bili organizacijski stupovi društva, razvijeni argumenti kanonskog prava za zaštitu ravnopravnosti i dostojanstva svih ljudskih bića te od tada ostali nepromijenjeni. Ipak, ostavština kanonskog zakona može se smatrati nečim što prethodi ljudskim pravima u toj mjeri u kojoj stvara okruženje za zaštitu prava pojedinca, a posebno okruženje protiv zlorabe ovlasti. Iako je istina da su teorije o obilju moći kanonskih pravnikâ u srednjem vijeku nadahnule politički apsolutizam, primjerice božansko pravo kraljeva u ranoj modernoj Engleskoj, u isto vrijeme postoji i oduvijek je bila važna struja u kanonskom pravu koja inzistirala na granicama i civilne i crkvene vlasti. Odličan primjer može se naći u radu Martina de Azpilcuete (1492–1586) koji je zagovarao ustavnobraniteljsku teoriju vlasti koja je kasnije poslužila pravnicima i teolozima kao intelektualno oružje u zaštiti pojedinaca u sporovima protiv apsolutističkih vladara. Povijesna briga kanonskih pravnikâ za zaštitu subjektivnih prava protiv proizvoljne politike i neodgovornih vladara često je vidljiva na poslovima koji bi se sada činili stranima struci kanonskih pravnikâ. Jedna od takvih stvari je monetarna politika, posebno snižavanje valute kako bi se povećali prihodi državne blagajne i smanjio državni dug. Srednjovjekovni kanonski pravnici povezali su ovaj problem s većim političkim pitanjima, kao što su političko predstavljanje i zaštita prava pojedinca.¹⁶ Na primjer, kanonski pravnici iz kasnog srednjeg vijeka su se vodili mišlju posuđenom iz rimskog prava da ‘ako se nešto

16 Andreas Thier, ‘Money in Medieval Canon Law’, u: Wolfgang Ernst and David Fox (ur.), *Money in the Western Legal Tradition: Middle Ages to Bretton Woods*, Oxford, Oxford University Press, 2016.

tiče svih, onda svi to moraju i odobriti’¹⁷. Složili su se da kralj ne može nametnuti zakone koji predstavljaju posebno opterećenje narodu, kao što su porezni zakoni, bez njihovog pristanka. Isusovac Juan de Mariana prikupio je ta načela kanonskog prava u svoju kritiku ‘S promjenom novca’, u kojoj kritizira politiku monetarnog snižavanja koju je prakticirao kralj Filip III.

5. Zaključak

Kanonski pravnici su kroz stoljeća pokazali kako se moraju nositi s mnogo širim spektrom izazova od onih obuhvaćenih Zakonikom kanonskoga prava iz 1983. godine. Kanonski zakon ima puno pravo da bude ponosan na svoju slavnu prošlost, ali i svoju povijesnu ulogu. Zahvaljujući odvažnosti svojih umova, prilagodljivosti njihovih metoda, širok spektar pitanja je pokriven njihovim radom, a kanonski pravnici su uspjeli odigrati pokretačku ulogu u oblikovanju pravde i upravljanja u zapadnim društvima. Iz pretpostavke nevinosti, pravilo da sve što se tiče svih, moraju svi i odobriti, kanonski zakonik je postavio temelje pravne kulture u kojoj su pojedinci mogli vjerovati da će se njihova prava poštovati, posebno u borbi protiv moćnika. Vođeni načelom da bi Crkva trebala upravljati kombinirajući milost i pravdu, kanonsko pravo iz kasnog srednjeg i ranog novog vijeka izgradilo je kršćansku pravnu kulturu koja je bila dovoljno autentična da zadrži svoju srž, a opet dovoljno modernizirana kako bi privukla svjetovne moćnike da izgrađuju svoje pravne sustave po prosvjetiteljskom modelu Crkve.

17 Yves Congar, ‘Quod omnes tangit ab omnibus tractari et approbari debet’, u: *Revue historique de droit français et étranger*, 36 (1958), str. 210–259.